

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ YERLEŞME TİPOLOJİLERİ II: KARAHİSARLAR

The Settlement Typologies in Anatolia during Seljuk Period II: Black-Castles

Yrd. Doç. Dr. Koray ÖZCAN*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Anadolu'da Bizans-Selçuklu ikili askeri ve siyasi denge düzeni kapsamında organize edilen Selçuklu savunma sisteminin mekânsal bileşenleri olarak Karahisar yerleşmelerinin yerleşme tipolojisinin belirlenmesi ve demografik-ekonomik çözümlenmelerinin yapılmasıdır.

Araştırmada, Selçuklu döneminde örgütlenen savunma sisteminin mekânsal bileşeni olarak Karahisar yerleşmelerinin, Anadolu'da devralınan Bizans savunma sistemi ve mekânsal örgütlenmeleri ile Orta Asya ve İran coğrafyasından Anadolu'ya aktarılan savunma sistemi gelenekleri kapsamında örgütlendiği öngörülmektedir.

Araştırma, vakâyi-nâme ve vakfiye gibi döneme ilişkin tarihi kaynakların mimari kalıt ve arkeolojik buluntular eşliğinde irdelenmesi ve elde edilen bulguların harita ya da plânlar üzerine aktarılmasını dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Anadolu, Selçuklu dönemi, savunma sistemi, Karahisarlar.

ABSTRACT

The aim of this paper is to determine the settlement typologies organization and estimate on the demographical-economical size of Black-castles which were organized as the spatial element of the Seljuk defensive system based on the balance of the military and political between Byzantine and Seljuk in Anatolia and also, Seljuk defensive system were organized on the inheritance of the defensive system in Roman and Byzantine period.

In this paper, it is considered that Black-castles in Anatolia during Seljuk period were organized as the synthesis of the Turkish-Islamic States traditions which were transferred from Central Asia and Iran to Anatolia on Byzantine defensive system.

The methodology of this paper is based on examination of historical sources such as waqfiyyes or chronicles with archaeological-architectural findings and also getting data transferred on to the plans and maps.

Key Words

Anatolia, Seljuk period, defensive system, settlement typologies, Black-castles.

1. GİRİŞ

Anadolu Selçuklu kültür ve medeniyeti üzerine yapılmış araştırmalar irdelenirse; Anadolu'da XI.-XIII. yüzyıllara tarihlenen Selçuklu dönemi savunma sisteminin, Orta Asya ve İran Türk-İslâm devlet geleneklerindeki savunma sistemi anlayışı ile Selçukluların Anadolu'da karşılaştıkları ve karşılıklı sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuksal ilişkiler kurdukları Bizans savunma sisteminin sentezi olarak biçimlendirildiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Selçuklu savunma sis-

temi, Orta Asya ve İran Türk-İslâm devletlerindeki askerî yapılanma ve savunma-güvenlik kurumlarının, Anadolu'da devraldıkları Bizans savunma sistemi altyapısı üzerinde dönemin değişken askeri-siyasal koşulları kapsamında yeniden uyarlanmasıdır. Bu savunma sistemi kurgusu içinde, subaşılık merkezleri, derbend ya da menziller ve Karahisarlar gibi askeri-stratejik organizasyon merkezleri işlevindeki yerleşmeler, Selçuklu savunma sisteminin mekânsal unsurları olarak örgütlenmiştir.

* Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü Şehircilik Ana-bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu egemenlik dönemi olarak tanımlanan 1075–1308 zaman aralığında, Bizans–Selçuklu ikili askeri ve siyasi denge düzeni kapsamında Anadolu coğrafyasında kurgulanan Selçuklu savunma sisteminin işlevsel gereksinimleri eşliğinde örgütlenen mekânsal unsurlarından biri olarak Karahisar yerleşmelerinin yerleşme tipolojisinin belirlenmesi ve demografik–ekonomik çözümlenmelerinin yapılmasıdır.

Araştırma, vakâyî-nâme ve vakfiye gibi Selçuklu dönemine ilişkin yazılı kaynakların, mimari ve arkeolojik buluntular eşliğinde irdelenmesi ve elde edilen bulguların harita ya da plânlar üzerine aktarılmasını dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Savunma Sistemi

Burada “savunma sistemi” kavramı ile anlatılmak istenen, Anadolu’da Selçuklu döneminde Orta Asya ve İran Türk–İslâm devlet gelenekleri ile Bizans savunma sisteminin sentezi olarak biçimlenen savunma sisteminin, kolonizasyon ya da fetih politikaları gibi askeri faaliyetlere dayanan askeri örgütlenme düzeni ya da organizasyon yapısından çok mekânsal ve işlevsel niteliğidir. Bu yönüyle, Selçuklu dönemi Anadolu savunma sisteminin mekânsal ve işlevsel niteliğinin üç temele dayandığı söylenebilir. Birincisi, İran Türk–İslâm devlet geleneğinden miras alınan Hıristiyan devletlerle sınır olan bölgeleri Uc olarak adlandırma ve yönetme geleneği kapsamında göçebe ya da yarı-göçebe toplulukların sınır bölgelerde fetihçi unsurlar olarak iskân edilmesine dayanan kolonizasyon politikalarıdır. İkincisi, Abdalân–ı Rum, Gaziyân–ı Rum, Ahiyân–ı Rum ve Baciyân–ı Rum gibi kolonizasyon faaliyetlerine dönük askeri ve meslekî örgütlenmelerdir. Üçüncüsü ise Anadolu’da karşılaştıkları ve devrildikleri Bizans

savunma sisteminin temelini oluşturan ve Akritai olarak adlandırılan sınır güvenlik kurumlarıdır (Jansky 1950: 117–126, Şapolyo 1972: 225–231, Kafesoğlu 1972: 147–149, Hüseyinof 1981: 725–726, Köymen 1988: 1539–1545).

Karahisar

“Karahisar” kavramı etimolojik açıdan irdelenirse, Anadolu öncesi Orta Asya Türk kültüründe kuzey, siyah renk, ulus gibi farklı kavramları ifade etmekle birlikte güç, sarp ve yüksek anlamlarına da gelen “kara” kelimesi ile “kale” anlamındaki hisar kelimesinin birleşiminden oluşan bir coğrafi adlandırma ya da yer adı terimi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Caferoğlu 1968: 167, Pritsak 1977: 251–273, Kaşgarlı Mahmud 1986: 221, Eyüboğlu 1991: 376). Bu çerçevede, Selçukluların, Anadolu yerleşme ve ulaşım sisteminin stratejik bağlantı–geçiş noktalarında konumlandırılmış, Bizans egemenliğinden devralınan sarp ve erişilmesi güç kayalıklar üzerine inşa edilmiş *Castron* (kale–kent) yerleşmelerini, Orta Asya yer adı verme geleneklerine uygun olarak Karahisar olarak adlandırdıkları söylenebilir (Clarke 1867: clxxxi–clxxxii). Nitekim Selçuklu döneminde Karahisar yerleşmeleri, özellikle savunma açısından kolaylıklar sağlayan topografik özellikleri ile Anadolu savunma sisteminin mekânsal bir unsuru olarak değerlendirilmiş ve askeri faaliyetlere yönelik harekât üssü işlevinde merkezler olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle, Karahisarlar işlevsel açıdan Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’da kurulan menzil ya da derbent işlevine sahip yerleşmelere de benzetilebilir (Orhonlu 1987: 47–48, Orhonlu 1990: 9–33, Halaçoğlu 1997: 94–108).

Öte yandan, Selçuklu dönemine ilişkin tarihi kayıtlar, Karahisar yerleşmelerinin fethedilmesi güç kayalık topografyalarının sunduğu savunma olanaklarına dayalı olarak, dönemin değişken

askeri koşulları içinde farklı işlevlerde kullanıldığına da işaret etmektedir. Nitekim vakâyi-nâme metinlerinden, Karahisar yerleşmelerinin kimi zaman Selçuklu yönetimine başkaldıran asilerin ya da meliklerin sığındığı veya yakalanıp denetim altında tutulduğu merkezler olarak kimi zaman da Sultan ve büyük emirlerin hazinelerini sakladıkları merkezler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şikârî 1946: 117–118, Aksarayî 2000: 102, 115, Anonim Selçuk–Nâme 1952: 65–66, Esterabadi 1990: 140).

Selçuklu savunma sisteminin mekânsal ve işlevsel niteliği içinde Karahisar yerleşmeleri, Anadolu’da Bizans–Selçuklu ikili askeri ve siyasal koşullarının ortaya çıkardığı mekânsal ve işlevsel öncelik ve gereksinimler kapsamında yapılandırılan askeri organizasyon ya da faaliyet merkezleri niteliğindeki yerleşmeler olarak tanımlanabilir. Nitekim Karahisar yerleşmelerinin Anadolu coğrafyasındaki mekânsal dağılımı irdelenirse, Batıda Karahisar–ı Sahip ve Sivrihisar gibi Bizans–Selçuklu sınır bölgelerinde ya da kuzeydoğuda Karahisar–ı Köğonya gibi Trabzon Rûm Pontus İmparatorluğu sınırlarında veya güneydoğuda Karahisar–ı Yavaş gibi Kilikya Ermeni Baronluğu sınırlarında konumlandığı görülmektedir. Bu dağılım, Karahisar yerleşmelerinin Selçuklu savunma sistemi içinde askeri–stratejik işlevine işaret etmektedir (Harita 1).

3. SELÇUKLU DÖNEMİNDE KARAHİSAR YERLEŞMELERİ

Karahisar–ı Sahip ya da Karahisar–ı Devle¹

Bizans döneminde Akronion olarak adlandırılan kent, Anadolu’da Arap–Sasâni istilaları sürecinde Bizans savunma sisteminin mekânsal bileşeni olarak yaklaşık dokuz yüz metre yükseklikte volkanik yekpare bir kaya parçası üzerinde *Castron* (kale–kent) niteliğinde bir askeri karakol noktası işlevini üstlen-

miştir (Ramsay 1960: 90–91). Kentin bu işlevsel niteliğini Selçuklu döneminde de sürdürdüğünü söylemek olanaklıdır. Nitekim Selçuklu fetihleri sürecinde, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220–1237) fethedilen Akronion, Bizans–Selçuklu *Uc* bölgesindeki askeri–stratejik konumu ile Bizans topraklarına yapılan kolonizasyon faaliyetlerinin organizasyon merkezi olarak kale–kent niteliğinde bir askeri üs işlevi üstlenmiştir.

Selçuklu döneminde Karahisar–ı Devle olarak adlandırılan kentin, Selçuklu başkenti Konya’dan Bizans egemenliğindeki Ege liman kentleri Smyrna (İzmir) ve Ephessus (Efes)’a uzanan Anadolu üretim–dağıtım kanalları üzerinde bir düğüm noktası olarak ekonomik işleve sahip yerleşme niteliği kazandığı da söylenebilir. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti’nin İlhanlı tabiiyetine girdiği döneme (1243–1308) tarihlenen Anadolu kentlerinin bütçelerine ilişkin listelerde, kentin 25.000 dinar vergi ödediğine ilişkin kayıt (Togan 1931: 22–25), Selçuklu döneminde kentin ekonomik etkinlik düzeyini ortaya koymasına bakılmadan önemlidir.

Selçuklu döneminde kentin mekânsal yapısı irdelenirse, Alâaddin Camisi ile yönetici ya da emirlerin ikametgâhına ayrılmış saray, Kız kulesi ve hazine depoları ile kale muhafızları için konutlar, cephanelikler, erzak ambarları ve su sarnıçları gibi mekânsal öğelerin varlığı belirlenebilmektedir (Sevgen 1959: 25–30, Gönçer 1971: 259–260, Madran 1973: 189, Eyice 1973: 303–307). Bu mekânsal öğeler, kentin mekânsal önceliklerinin, uzun süreli kuşatmalara dayanabilecek yaşamsal ve askeri gereksinimler üzerine odaklandığına işaret etmektedir (Şekil 1).

Anadolu Selçuklu Devleti’nin İlhanlı tabiiyetine girdiği dönemde, Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali’ye

(1258–1288) iktâ² olarak verildiği anlaşılan kentin, daimi olarak belirli miktarda askeri kuvvet bulundurulana “subaşılık merkezi” işlevi kazandığı anlaşılmaktadır. Bu işlevi ile İlhanlılar tarafından yeniden yapılandırılan Anadolu siyasal–yönetimsel organizasyonu içinde Uluborlu, Beyşehir, Kütahya ve Kastamonu yörelerini kapsayan idarî birimin merkezi olmuştur (Ferit–Mesud 1934: 136–142, İbn Bibi 1941: 278, Darkot 1979: 277–280, Kaymaz 1970: 136, Aksaraylı 2000: 252, Köprülü 1931: 245, Tuğlacı 1985: 193). Karahisar–ı Devle, Sahip Ata Fahreddin Ali’ye iktâ olarak verildiği İlhanlı tabiiyet döneminde –bir süre bağımsız bir idarî birim olarak– Sahip Ataoğulları’nın merkezi olarak yönetilmesine atfen Karahisar–ı Sahip olarak anılmıştır (Sevgen 1959: 26).

Karahisar–ı Köğonya ya da Şebîn Karahisar³

Bizans döneminde Koloneia Theması idare merkezi olarak Köğonya (Koloneia) ya da Mavro Castron olarak adlandırıldığı anlaşılan kent, milletlerarası düzeyde dış satım ürünü olarak ekonomik öneme sahip şap madenlerinin üretim–dağıtım merkezi olmasının yanı sıra Sebasteia (Sivas)–Satala (Erzincan yakını)–Theodosiopolis (Erzen–i Rûm) güzergâhında uzanan Bizans Askerî Yolu olarak tanımlanan askeri faaliyetlere yönelik ulaşım kanalı üzerindeki stratejik konumu ile ekonomik ve askeri organizasyon merkezi işlevi kazanmıştır (Ostrogorsky 1995: 235, Ramsay 1960: 58–59, 294–295).

Türk fetihleri öncesinde ise ortaya çıkan savunma gereksinimleri eşliğinde yeniden örgütlenen ve *thema* adı verilen Bizans eyalet sistemi kapsamında Koloneia Theması adı verilen idarî birimin yönetim merkezi olmuştur (Ostrogorsky 1995: 231, Levchenko 1964: 202–203). Türk fetihleri sürecinde ise önce Mengücekoğulları yönetimine geçen ve Men-

gücek meliki Muzafferüddin tarafından yönetilen Köğonya, Selçuklu sultanı I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220–1237) Anadolu Selçuklu topraklarına katılmıştır. Selçuklu döneminde Cerasus (Giresun) limanı yoluyla Avrupa’ya dış satımı yapılan şap madenlerinin üretim–dağıtım merkezi işlevini sürdüren Köğonya, sahip olduğu şap madenleri varlığına dayanılarak kimi zaman Şapın Karahisar kimi zaman da Bizans dönemindeki adına atfen Karahisar–ı Köğonya olarak anılmıştır (Mordtmann–Planhol 1978: 601–602, Darkot 1979: 280–282, Uzunçarşılı 1933: 287–291, Edwards 1985: 23–61, Bryer–Winfield 1985: 146–149).

Selçuklu döneminde kentin mekânsal yapısına ilişkin tek kayıt, vakâyî-nâme metinlerinde kentin Selçuklular tarafından kuşatılması ve fetih sürecine ilişkindir. Bu metinlerde, “*yüksek ve ulaşılmaz güç bir kayalık*” üzerinde konumlandığı kaydedilen kentte, özellikle su sarnıçları ve erzak depolarının varlığından bahsedilmesi, kentin mekânsal önceliklerinde güvenlik ve koruma gibi askerî işlevlerin etkin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Şekil 1). Nitekim Mengücekoğulları yönetimindeki kentin, uzun süren Selçuklu kuşatması sonunda fethedilememesi ve ancak yapılan anlaşma yoluyla Mengücek melikine Kırşehir yöresinin iktâ olarak verilmesi karşılığında Selçuklu egemenliğine alınabilmesi bu söylemi doğrulamaktadır (İbn Bibi 1941: 140, İbn Bibi 1996: 369–371).

Karahisar–ı Behramşah⁴

Selçuklu dönemi tarihi kaynaklarında Karahisar–ı Behramşah’a ilişkin ilk kayıt, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220–1237) Sivas–Kırşehir kervan yolu üzerindeki Karahisar–ı Behramşah ve yöresinin Mengücek meliki Nasıreddin Behramşah’a, Erzincan kentinin teslimi karşılığında iktâ ola-

rak verildiğine ilişkindir (Ibn Bibi 1996: 369–370, Ibn Bibi 1941: 140).

Selçuklu vakıf-nâme kayıtlarından, Nasıreddin Behramşah'ın hüküm sürdüğü dönemde, Karahisar'da yönetim kurumu niteliğinde bir saray ile vakıf kurumu yoluyla örgütlenen cami, medrese, han, hamam, dükkânlar gibi yoğun kamusal yapı faaliyetleri gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Selçuklu tarihinde Nasıreddin Behramşah'a atfen Karahisar-ı Behramşah olarak anılmıştır (Esterabadi 1990: 238, Turan 1948: 65–66, Turan 1971: 617, Bittel 1967: 47–not:44, Mordtmann-Planhol 1978: 602–603, Darkot 1979: 283, Yücel 1970: 58).

Selçukluların İlhanlı tabiiyet döneminde ise Anadolu kentlerinin bütçelerine ilişkin listede 11.600 dinar vergi ödediğine ilişkin kayıt (Togan 1931: 22–25), kentin Selçuklu savunma sistemi içindeki askeri-stratejik kimliğinin ötesinde alt bölgesine de hizmet veren bir alım-satım/ticaret merkezi olarak geliştiğini düşündürmektedir. Öte yandan, aynı dönemde Karahisar-ı Behramşah yöresinin zengin hayvan varlığı potansiyeline dayalı olarak Selçuklu sultanlarınca av sahası olarak kullanıldığına ilişkin kayıtlar (Yücel 1970: 147), Orta Asya ve İran Türk-İslam kültüründeki av geleneklerinin Anadolu'ya dek taşınmış ya da aktarılmış mirası olarak değerlendirilmektedir.

Karahisar-ı Yavaş ya da Nevas⁵

Selçuklu dönemine tarihlenen kaynaklardan, Karahisar-ı Yavaş'ın, Niğde üzerinden Akdeniz kıyısında Kilikya Ermeni Baronluğu egemenliğindeki Ajazzo (Ayas) limanına ulaşan kervan yolu üzerinde, Niğde'den sonra ilk menzil olduğu kaydedilmektedir (Esterabadi 1990: 261, Aksaray 2000: 81). Bu kayıtlarda, kentin "menzil" olarak anılması, askeri ve stratejik bir merkez olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. İlhan-

lı tabiiyet döneminde ise 14.600 dinar vergi ödediğine ilişkin kayıt, kentin aynı zamanda bir ekonomik etkinlik merkezi olduğunu düşündürmektedir (Yücel 1970: 70, Turan 1971: 617, Togan 1931: 22–35).

Selçuklu dönemi sonrasına tarihlenen kaynaklarda ise Karahisar-ı Yavaş'ın Karamanoğulları'na egemenliğine isyan eden Eretnaoğlu Mehmed Bey tarafından yeniden imar edilerek, sığınma yeri olarak kullanıldığı kaydedilmektedir (Şikârî 1946: 117–118). Bu kayıt, Karahisar yerleşmelerinin Selçuklu dönemi ortaya çıkan çok parçalı siyasal yapılanmalar ya da Türk Beylikleri döneminde, işlevsel niteliğinin evrimini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Karahisar-ı Demirlü⁶

Selçuklu dönemi vakâyî-nâmelerinden, Karahisar-ı Demirlü'nün Kayseri-Kırşehir-Ankara kervan yolu üzerinde, orduların kışlak yeri olarak kullanılan Delice yöresinde yer aldığı ve geç dönemlerde Selçuklu melikleri arasındaki saltanat mücadelelerinde hapisane işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Aksarayı 1943: 254, Aksarayı 2000:153–154).

İlhanlı tabiiyet döneminde, Anadolu'nun kentlerinin bütçelerine ilişkin listede 25.500 dinar vergi ödediğine ilişkin kayıt ve arkeolojik araştırmalarda elde edilen Selçuklu dönemine tarihlenen zengin sikke koleksiyonu, kentin askeri ve stratejik bir merkez olmasının ötesinde Anadolu'nun ekonomik açıdan da gelişmiş bir merkez olduğunu düşündürmektedir (Turan, 1971: 617, Köseoğlu 1938: 245–249, Erdmann 1955: 38–41, Aslanapa 1967: 135–142, Aslanapa 1968: 1–14).

Öte yandan, Karahisar emiri olan Hüsâmeddin Timur tarafından 1266–7 yılında Hüsâmiye Medresesi'nin yaptırıldığına ilişkin vakıf-nâme kayıtları ile Mevlevî kaynaklarında, Karahi-

sar-ı Demirlü'nün Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin müritlerinden Şeyh Muhammed Selmastî'nin mezarının bulunduğu bir ziyaretgâh yeri olarak anılmasına dayanılarak, kentin Selçuklu döneminde Anadolu'nun önemli dinsel etkinlik merkezlerinden biri olduğu söylenebilir (Köseoğlu 1944: 1347-1352, Eflâkî 1986: II/162).

Sivrihisar ya da Seferihisar⁷

Bizans döneminde, İmparator Justinian I (527-565) tarafından Justinianopolis-Mokisos (Kırşehir yakını) ve Justinianopolis-Mela (İnegöl yakını) ile birlikte Anadolu'da kurulan üç kaleden biri olarak imparatora atfen Justinianopolis-Palia olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bizans ulaşım sistemi içinde, Askeri Yol ile Posta Yolu'nun düğüm noktasında orduların güvenli konaklama gereksinimlerinin karşılanmasına dönük olarak kurulan kentin, volkanik bir kaya kütleleri üzerinde askerî ve stratejik bir merkez olarak kurulduğu söylenebilir (Ramsay 1960: 218, Darkot 1966: 727, Doğru 1997: 7-10, Özalp 1960: 7-13).

Selçuklu sultanı I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237) fethedilen kentin gelişiminde, *Uc* olarak tanımlanan Bizans-Selçuklu sınır bölgesindeki stratejik konumu ile göçebe Türkmen grupların örgütlendiği kolonizasyon faaliyetleri etkin olmuş ve Bizans topraklarına yapılan fetihlerin organizasyon merkezi işlevi kazanmıştır. Ancak kentteki Türk-İslâm anıtsal-kamusal yapı faaliyetlerinin Selçukluların İlhanlı tabiiyet dönemine tarihlenmektedir. Bunun nedeni, kentin akın ve fetihlerle sürekli değişen Bizans-Selçuklu siyasal sınır bölgesindeki stratejik konumu ile açıklanabilir.

İlhanlı tabiiyet döneminde ise kentin kale dışına yayıldığı görülmektedir. Bu süreçte, Emir Eminateddin Mikail tarafından yaptırılan Türk-İslâm anıtsal-kamusal hizmet yapıları işlevindeki

Ulucami ile Alemşah Medresesi, kentin sur dışı mekânsal gelişimini yönlendiren temel dinamikler olmuştur (Tevhit 1929: 130-132, Otto-Dorn 1965: 161-170, Darkot 1966: 727, Cunbur 1990: 15-20, Altınsapan 1989: 21-28, Altınsapan 1990: 21-46, Crane 1993: 29-35).

Selçuklu döneminde kentte, diğer Karahisar yerleşmelerine benzer olarak, sarnıçlar, yiyecek ambarları ve cephanelikler ile mahzenlerin bulunduğu ilişkin tespitler (Tevhit 1929: 129-130), kentin *Uc* bölgesindeki askerî-stratejik niteliğinin mekânsal yapısı ve öğeleri üzerindeki belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Selçuklu döneminde kentin ekonomik etkinlik düzeyine ilişkin tek kayıt, İlhanlı tabiiyet döneminde 25.000 dinar vergi ödediğine ilişkindir (Togan 1931: 22-35). Bu kayıt, kentin Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde Hıristiyan-Bizans ve Müslüman-Türk halkları arasında sosyal-ekonomik temas bölgesindeki konumu açısından karşılıklı mal ya da ürün alım-satım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir kültürel temas merkezi işlevini üstlendiğini düşündürmektedir.

Dönemin tarihi kaynakları ya da arkeolojik bulgu ve mimari yapı kalıntılarından Selçuklu dönemine tarihlendiği anlaşılan ve tarihi coğrafya kayıtlarından ya da yer adı verilerinden varlığı belirlenebilen diğer karahisar yerleşmeleri;

• Karahisar-ı Sahip yöresindeki antik çağlardan beri işletilen ve Ephessus limanı üzerinden Avrupa'ya dış satımı yapılan mermer ocaklarının, üretim-dağıtım güvenliğinin sağlanmasına dayalı olarak askerî-stratejik bir yerleşme olarak kurulduğu anlaşılan ve Bizans döneminde piskoposluk merkezi olan Dokimon kenti üzerinde gelişen İnce Karahisar⁸ (Ramsay 1960: 484-485, Gönçer 1971: 167-168, Asgari 1979: 451-456,

Bayar 2003: 48–49, 62–68, Şahin 2003: 247–253),

- Antalya–Alâiyye kervan yolu üzerinde, Roma–Bizans dönemlerinde piskoposluk merkezi ve Pamphilia eyaletinin vergilerinin toplandığı ekonomik–yönetiş merkez işlevinin yanısıra, Pamphilia ovasına hâkim stratejik konumu ile *Castron* (kale–kent) niteliğindeki Sillyon kenti üzerinde kurulan ve Selçuklu fetih sonrasında kolonizasyon politikaları gereğince İğdir, Bayındır ve İsalû gibi çeşitli Türkmen boylarının yerleştirildiği Karahisar–ı Teke⁹ (Mansel 1945: 141, Yetkin 1974: 861–872, Yetkin 1976: 195–203, Tekindağ 1977: 55–56, Güçlü 1995: 681–694, Erten 1940: 90, Foss 1996: 19–23),

- Selçuklu dönemi vakâyi–nâmelelerinde, Kayseri–Halep arasında uzanan dönemin milletlerarası ticaret yolu üzerinde “..erişilmesi ve fethedilmesi zor, güçlü bir kale..” olarak tanımlanan ve Selçukluların İlhanlı tabiiyet döneminde 25.000 dinar vergi ödediği kaydedilen Karahisar–ı Develi¹⁰ (Togan 1931: 23, Esterabadi 1990: 36, 433, Tihranî 2001: 176),

- Amasya–Kastamonu arasında uzanan kervan yolu üzerinde Kızılırmak nehrinin aşıldığı stratejik bir geçit noktasında, Hoca Ahmet Yesevi dervişlerinden Koyun Baba tarafından kurulan zaviye ile Türk–İslâm kolonizasyon merkezi olarak gelişen (İlter 1988: 535–569, Altınşapan 1989: 21–28, Şahin 1998: 161–170, Kurt 1993: 259) ve Selçukluların İlhanlı tabiiyet döneminde Selçuklu emiri Sahip Ata Fahreddin Ali’nin sürgün edildiği yer olduğuna ilişkin kayıttan (İbn Bibi 1941: 277–278, İbn Bibi 1996: II/174–175, Eflâkî 1986: I/42, 60), İlhanlı tabiiyet döneminde sürgün yeri ya da hapishâne olarak kullanıldığı anlaşılan Karahisar–ı Osmaniye¹¹,

- Selçuklu döneminde Kuzey Uc Eyaleti yöneticisi Emir Seyfeddin Kızıl

Bey tarafından yaptırılan 1259 tarihli Ulucami kitabesinden (Özalp 1960: 26, 82, İlter 1980: 35–38) Selçuklu döneminde Kuzey Uc Eyaleti olarak tanımlanan idarî birime bağlı bir askeri organizasyon merkezi olarak Bizans sınırları ötesine yapılan fetih faaliyetlerinin örgütlendiği Hamam Karahisar¹² olarak sayılabilir.

5. YERLEŞME TİPOLOJİSİ:

Demografik–Mekânsal Yapı Çözümlemeleri

Burada döneme ilişkin özgün tarihi kaynaklar olarak tanımlanan vakâyi–nâme, menâkıb–nâme, kitabe ve vakıf–nameler kullanılarak, Karahisar yerleşmelerinin Selçuklu dönemindeki demografik büyüklükleri ve mekânsal yapıları çözümlenecektir. Bu çerçevede, Selçuklu döneminde Karahisar yerleşmelerinin demografik büyüklüklerinin, kale içi yerleşim alanlarının, Selçuklu dönemi hane büyüklüğü verileri ve ortalama Türk konut kullanım alanına ilişkin veriler eşliğinde değerlendirilmesi ile belirlenebileceği düşünülmektedir.

Selçuklu döneminde Anadolu kentlerindeki konut kullanım alanının büyüklüğünün belirlenmesinde (konut+bahçe) temel ölçüt, hektarda 250 kişinin yerleşmiş olabileceği kabulüdür (Özcan 2005: 178). Bu kabulün, Karahisar yerleşmelerinin kale içi yerleşim alanlarının büyüklüğünün –hâlihazır haritaları elde edilebilen Karahisar yerleşmelerinin– harita üzerinden yapılan ölçümler ile karşılaştırılmalı değerlendirilmesi sonucu, demografik büyüklükler üzerine birtakım sonuçlara ulaşılması mümkün olabilmektedir (Tablo 1).

Buna göre Karahisar yerleşmelerinin demografik büyüklüklerinin 100–300 kişi arasında değişen büyüklüklerde olduğu, mekânsal büyüklüklerinin ise her birinin topografik koşullarına göre 0.30–1.20 hektar arasında değişiklik gösterdiği belirlenmiştir (Şekil 1 ve Şekil 2).

Tablo 1. Karahisar yerleşmelerinin demografik-mekânsal büyüklükler

Karahisar Yerleşmeleri	Büyüklik ve Kapasite	
	Demografik (kişi)	Mekânsal (Ha)
Karahisar-ı Sahip	200	0.80
Karahisar-ı Kögonya	300	1.20
Karahisar-ı Osmancık	100	0.40
Karahisar-ı Teke	250	1.00
İsce Karahisar	100	0.40
Sivrihisar	200	0.80

Yukarıda demografik ve mekânsal büyüklükleri çözümlenen Karahisar yerleşmelerinin mekânsal yapısı ve işlevsel kimliği üzerindeki temel etkiler ise askerî ve stratejik işlevler ile konumsal avantajlardır. Bu çerçevede, Selçuklu döneminde örgütlenmiş Anadolu yerleşme sistemi içinde Karahisar yerleşmelerinin, Selçuklu savunma sisteminin mekânsal unsurları olarak siyasal sınırların güvenlik ve denetimin sağlanmasının yanısıra dışsattım ürünü olarak ekonomik milletlerarası düzeyde potansiyele sahip maden kaynaklarının güvenli olarak işletilmesi ve pazarlanmasına yönelik işlevlere de hizmet ettiği söylenebilir. Nitekim Karahisar-ı Kögonya ve İsce Karahisar gibi stratejik öneme sahip maden kaynakları yakınında veya Karahisar-ı Sahip ve Sivrihisar gibi Bizans-Selçuklu sınır bölgelerinde ya da Karahisar-ı Teke ve Karahisar-ı Develi gibi milletlerarası ticaret yollarının askerî-stratejik açıdan önemli geçit noktalarında, kale ve surlar gibi savunma yapıları ile desteklenen savunma kolaylıkları sağlayan kayalıklar üzerinde konumlanmış kale-kentler niteliğinde olması, Karahisar yerleşmelerinin mekânsal ve işlevsel kimlikleri üzerinde belirleyici olmuştur. Bu noktada, Karahisar yerleşmelerinin, yiyecek ambarları, cephanelikler, sarnıçlar gibi zorunlu yaşamsal gereksinimler ile cami ya da mesjid gibi Türk-İslâm kolonizasyon

yapılarından oluşan mekânsal öğeleri, askerî işlevlerin mekânsal yapı üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Burada dikkat çekici nokta; Selçuklu fetihleri sonunda Bizans egemenliğinden devralınan *Castron* (kale-kent) niteliğindeki yerleşmelerin, Karahisar olarak adlandırılarak, Selçuklu savunma sistemi kapsamında Bizans döneminde, Mavro *Castron*-Karahisar-ı Kögonya ya da Dokimon-İsce Karahisar veya Akronion-Karahisar-ı Sahip gibi, benzer işlevlerde kullanılmış olmasıdır. Bu tespit, yerleşmelerin siyasal ve yönetsel açıdan el değiştirse de değişmeyen askerî ve siyasal öncelikler kapsamında işlevsel kimliklerini koruduğunu göstermektedir.

Ancak, Selçuklu kolonizasyon politikaları eşliğinde göçebe-yarı göçebe Türkmen gruplarının sürekli yinelenen sınır ötesi fetih ve akınları, özellikle Bizans-Selçuklu siyasal sınır bölgelerinde Türk nüfusunun yığılmasına neden olmuş ve artan nüfusun ortaya çıkardığı yerleşme talepleri, *Castron* (kale-kent) niteliğindeki Karahisar yerleşmelerinin mekânsal yapısını evrime zorlamıştır. Bu mekânsal evrim sürecinde, Karahisarlar Bizans dönemi *Castron* (kale-kent) yerleşme alanından, Selçuklu Sultan ve emirleri veya şeyh ve dervişler tarafından yapılandırılan cami ya da medrese veya zaviye gibi Türk-İslâm kolonizasyon yapıları yoluyla sur dışına yayılmıştır (Şekil 3).

6. SONUÇ

Anadolu'da Selçuklu dönemi savunma sisteminin mekânsal unsurlarından biri olarak tanımlanan Karahisar yerleşmelerinin, yerleşme tipolojisini ve demografik-ekonomik büyüklüklerinin belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonunda, Karahisar yerleşmelerinin;

- askerî-siyasal sınır bölgelerinin gerek güvenlik ve denetiminin sağlanması gerekse sınır ötesi –özellikle Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı toprakları üzerine– fetih faaliyetlerinin örgütlenmesi,

- Anadolu ulaşım ağının stratejik açıdan bağlantı-geçiş noktalarının denetlenmesi,

- dönemin milletlerarası düzeyde dışsattım ürünü olarak ekonomik öneme sahip Şap ya da mermer gibi maden kaynaklarının üretim-dağıtım organizasyonlarının güvenlik ve denetiminin sağlanması gibi askerî-stratejik ve ekonomik işlevler üstlendiği belirlenmiştir.

Araştırmada, Karahisar yerleşmelerinin, yüksek ve sarp kayalıklar üzerindeki yaklaşık 100–300 kişi kapasiteli ve 0.30–1.20 hektar arasında değişen sınırlı mekânsal yapısı içinde temel mekânsal öğelerinin sarmıç, cephanelik ve erzak ambarları gibi uzun süreli kuşatmalara dayanabilecek yaşamsal ve askerî gereksinimlerden oluştuğuna ilişkin tespitler, Karahisar yerleşmelerinin temel işlevinin askerî-stratejik faaliyetler üzerine odaklandığını göstermektedir. Ancak Selçuklu Devleti'nin İlhanlı tabiiyetine girdiği gerileme ve çöküş döneminde, Selçuklu savunma sisteminin bozulmasına dayalı olarak, kimi zaman İlhanlı yönetimine başkaldıran Türkmen grupların veya meliklerin denetim ve gözetim altında tutulduğu sürgün yeri kimi zaman da İlhanlı tabiiyetindeki Selçuklu sultanları ya da emirlerinin kişisel servetlerini sakladıkları merkezler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlhanlı tabiiyet dönemi sonunda, Selçuklu Devleti'nin gerek siyasal gerekse kurumsal açıdan yıkılması ile ortaya çıkan çok parçalı siyasal yapılanmalar döneminde ise, "Türk Beylikleri" olarak tanımlanan yerel siyasal yapılanmaların örgütlendi-

ği yerleşmeler haline gelmiştir. Osmanlı döneminde ise Anadolu'nun siyasal-askeri koşulları ve önceliklerinin değişmesine dayalı olarak yeniden örgütlenen ulaşım ağı kapsamında derbend ya da menzil işlevindeki yerleşmelere dönüşmüştür.

NOTLAR

¹ Bugün Afyon Karahisar, il merkezi.

² İktâ; Selçuklu döneminde, ülke topraklarının sadece toprak gelirlerini kapsayacak ve miras yoluyla devredilmesi mümkün olmayan nitelikte, fethedilen ülke meliklerine ya da yapılan askeri hizmetler karşılığında Selçuklu emir ya da beylerine belirli sürelerle bırakılmasına dayanan bir toprak kullanım sistemidir (Turan 1988: 951–959, Cahen 1986: 1088–1091).

³ Bugün Şebin Karahisar, Giresun iline bağlı ilçe merkezi.

⁴ Bugün Karamağara köyü, Yozgat ili Akdağmadeni ilçesine bağlı köy.

⁵ Bugün Karahisar köyü, Konya ili Karapınar ilçesine bağlı köy.

⁶ Bugün Kalehisar köyü, Çorum ili Alaca ilçesine bağlı köy.

⁷ Bugün Sivrihisar, Eskişehir iline bağlı ilçe merkezi.

⁸ Bugün İncehisar, Afyon Karahisar'a bağlı ilçe merkezi.

⁹ Bugün Yanköy, Antalya ili Serik ilçesine bağlı belde.

¹⁰ Bugün Yeşilhisar, Kayseri iline bağlı ilçe merkezi.

¹¹ Bugün Osmançık, Çorum iline bağlı ilçe merkezi.

¹² Bugün Hamam Karahisar, Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesine bağlı belde.

KAYNAKLAR

AKSARAYI, 1943, *Anadolu Selçuklu Devletleri Tarihi*, M. Nuri Gençosman (çev.), Recep Ulusoglu Yayınevi, Ankara.

AKSARAYI, 2000, *Müsâmeretü'l Ahbar*, Mürsel Öztürk (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

ALTINSAPAN, Erol, 1989, "Sivrihisar'da Selçuklu Eserleri", *I. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, s.21–28, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

ALTINSAPAN, Erol, 1990, "Sivrihisar'da Selçuklu Şehir Dokusu", *II. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, s.21–46, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

ANONİM SELÇUK-NÂME, 1952, *Anadolu Selçuklulari Devleti Tarihi III*, Feridun Nafiz Uzluk (çev.), Uzluk Yayınları, Ankara.

ASGARİ, Nuşin, 1979, "Anadolu'da Antik Mermer Ocakları", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11–15 Ekim 1976)*, C.I, s.451–456, TTK Yayınları, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1967, "Keramiköfen und Figurliche Keramik aus Kalehisar", *Anatolica*, S.I, s.135-142, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1968, "Kalehisar'da Bulunan Mimari Eserler", *Sanat Tarihi Yıllığı (1966-68)*, S.II, s.1-14, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

BAYAR, Muharrem, 2003, *Mermerin Tarih Yazdığı Şehir: İscemişar*, İscemişar Belediyesi Yayınları, Afyon.

BUTTEL, Kurt, 1967, *Kleinasiatische Studien*, Des Deutschen Archäologischen Institutes, Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam.

BRYER, Anthony-WINFIELD, David, 1985, "Koloneia", *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C.I, XVI, s.145-151, Dumbarton Oaks Press, Washington.

CAFEROĞLU, Ahmet, 1968, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul.

CAHEN, Claude, 1986, "İktâ maddesi", *The Encyclopaedia of Islam*, C.5, s.1088-1091, E. J. Brill Press, Leiden.

CLARKE, Hyde, 1867, "On the Topographical Nomenclature of Turkish Asia Minor", *Anthropological Review*, S.5, s.clxxix-clxxxvi, Asher Press, London.

CRANE, Howard, 1993, "Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.XXXVI, s.1-57, Cambridge University Press, London.

CUNBUR, Müjgan, 1990, "Selçuklu Kültür Tarihinde Sivrihisar", *II. Eskişehir Selçuklu Eserleri Semineri*, s.15-20, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir.

DARKOT, Besim, 1966, "Sivrihisar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.V, s.726-728, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

DARKOT, Besim, 1979, "Karahisar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VI, s.276-284, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

DOĞRU, Halime, 1997, *XV. ve XVI. Yüzyıldırda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK Yayınları, Ankara.

EDWARDS, Robert W., 1985, "The Fortress of Şebın Karahisar (Koloneia)", *XXXII. Corso Di Cultura Sull'Arte Ravennate e Bizantina (23-30 Marzo 1985)*, s.23-61, Università Degli Studi Di Bologna, Ravenna.

EFLÂKÎ, Ahmed, 1986, *Menâkıbü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)*, Tahsin Yazıcı (çev.), C.I-II, Remzi Yayınları, Ankara.

ERDMANN, Kurt, 1955, "Karahisar-Demirci", *Istanbul Mitteilungen*, S.6, s.33-41, Deutsches Archäologisches Institut, İstanbul.

ERTEN, Süleyman Fikri, 1940, *Antalya Vilayeti Tarihi*, Tan Matbaacılık, İstanbul.

ESTERABADÎ, Aziz bin Erdeşir, 1990, *Bezme-u Rezm*, Mürsel Öztürk (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

EYİCE, Semavi, 1973, "La Fontaine et les

Citerns Byzantines de la Citadelle D'Afyon Karahisar", *Dumbarton Oaks Papers*, S.27, s.303-307, Dumbarton Oaks Press, Washington.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, 1991, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul.

FERİT, M.-MESUT, M., 1934, *Selçuk Veziri Sahip Ata ve Oğullarının Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, İstanbul.

FOSS, Clive, 1996, "The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age", *Cities, Fortress and Villages of Byzantine Asia Minor*, IV, s.1-62, Variorum Press, London.

GÖNÇER, Süleyman, 1971, *Afyon İli Tarihi*, C.I, Karınca Yayınları, İzmir.

GÜÇLÜ, Muhammed, 1995, "XX. Yüzyıl Başlarında Serik", *Türk Kültürü*, S.391, s.681-694, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 1997, *XVIII. Yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara.

HÜSEYNOF, Rauf, 1981, "XI.-XII. Yüzyıldır Önyasya'da Askeri-Feodalite Müessesesi-Uclar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, C.II, s.725-740, TTK Yayınları, Ankara.

İBN BİBİ, 1941, *Anadolu Selçuk Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Nâme)*, M. Nuri Gençosman (çev.), Uzluk Basımevi, Ankara.

İBN BİBİ, 1996, *El Evamirü'l-Ala'ye Fil Umurü'l-Ala'ye (Selçuk Nâme)*, Mürsel Öztürk (çev.), C.I-II, TTK Yayınları, Ankara.

İLTER, Fügen, 1980, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", *Anadolu (Anatolia)*, S.XIX (1975-1976), s.13-49, Ankara Üniversitesi DTCE Eski Önyasya-Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayınları, Ankara.

İLTER, Fügen, 1988, "Osmanlı Ulaşım Ağında İrmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmançık", *TTK Belleteni*, C.LII, S.203, s.535-569, TTK Yayınları, Ankara.

JANSKY, Herbert, 1950, "Selçuklu Sultanlarından Birinci Alâaddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, s.117-126, Maarif Yayınları, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1972, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul.

KAŞGARLI MAHMUD, 1986, *Divan-u Lügat-It-Türk*, Besim Atalay (çev.), "Kara maddesi", C.III, TTK Yayınları, Ankara.

KAYMAZ, Nejat, 1970, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, 1931, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, s.165-313, İstanbul Darülfünunu Türkîyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1938, "Karahisar Temürlü'de Bir Gezi ve Toplanan Eski Paralar",

Çorumlu Dergisi, S.7, s.245–249, Çorum Halkevi Yayınları, Çorum.

KÖSEOĞLU, Neşet, 1944, “Yer Adlarının Önemi”, *Çorumlu Dergisi*, S.45, s.1347–1352, Çorum Halkevi Yayınları, Çorum.

KÖYMEN, Mehmet Altay, 1988, “Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâaddin Keykubad ve Anadolu Savunması”, *TTK Belleteni*, C.LII, S.205, s.1539–1545, TTK Yayınları, Ankara.

KURT, Yılmaz, 1993, “Hoca Ahmet Yesevi'nin Rum Eyaletindeki Zaviye Kurucuları Üzerindeki Etkileri”, *Millîterarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu (26–29 Mayıs 1993)*, s.255–270, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

LEVTCHENKO, Mitrofan Vasilévich, 1979, *Bizans*, Erdoğan Berktaş (çev.), Milliyet Yayınları, İstanbul.

MADRAN, Emre, 1973, “Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, S.X, s.175–198, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

MANSEL, Arif Müfit, 1945, “Antalya Bölgesinde (Pamfilya) 1943 Yılı Sonbaharında Yapılan Arkeoloji Gezisine Dair Kısa Rapor”, *TTK Belleteni*, C.IX, S.33, s.135–145, TTK Yayınları, Ankara.

MORDTMANN, J. H.-PLANHOL, X. De, 1978, “Karâ Hisâr” maddesi, *The Encyclopaedia of Islam*, C.IV, s.578–580, E. J. Brill Press, Leiden.

ORHONLU, Cengiz, 1987, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul.

ORHONLU, Cengiz, 1990, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul.

OSTROGORSKY, George, 1995, *Bizans Devleti Tarihi*, Fikret İştân (çev.), TTK Yayınları, Ankara.

OTTO-DORN, Katharina, 1965, “Die Ulu Dschami in Sivrihisar”, *Anadolu (Anatolia)*, S.IX, s.161–170, Ankara Üniversitesi DTCF Eski Önsaya-Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ÖZALP, Tahsin, 1960, *Sivrihisar Tarihi*, Tam İş Matbaası, Eskişehir.

RAMSAY, William Mitchell, 1960, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev.), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

PRITSAK, Omelyan, 1977, “Kara” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.251–273, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

RUBEN, Walter, 1947, “Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken Sanat Abideleri”, *TTK Belleteni*, C.XI, S.44, s.603–640, TTK Yayınları, Ankara.

SEVGEN, Nazmi, 1959, *Anadolu Kaleleri*, C.I, Doğuş Limited Şirketi Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, 1974, “Bozok Tarihine Dair Araştırmalar I”, *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, s.309–381, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Salih, 1998, “Osmançık'ın (Çorum)

Kuruluş ve Gelişmesini Etkileyen Faktörler”, *G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.5, s.161–170, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Yayınları, Kastamonu.

ŞAHİN, Seraceddin, 2003, “İscehisar (Dociemeion) Açık Hava Müzesi Çalışmaları”, *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, s.247–253, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, 1972, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Yayınları, Ankara.

ŞİKÂRÎ, 1946, *Şikârî'nin Karamanoğulları Tarihi*, M. Mesud Koman (çev.), Konya Halkevi Yayınları, Konya.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, 1977, “Teke–Eli ve Teke–Oğulları”, *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.VII–VIII, s.55–94, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TEVHİT, Ahmet, 1929, “Sivrihisar Kasabası ile Pessinuntus Harabesi Hakkında Rapor”, *Maarif Vekaleti Dergisi*, S.17, s.129–139, İstanbul.

TIHRANÎ, Ebu Bekr-i, 2001, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, Mürsel Öztürk (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TOGAN, A. Zeki Velidi, 1931, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C.1, s.1–42, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

TUĞLACI, Pars, 1985, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1948, “Selçuk Devri Vakfiyeleri–III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *TTK Belleteni*, C.XII, C.45, s.17–145, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.

TURAN, Osman, 1988, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yayınları, Ankara.

TURAN, Osman, 1988a, “İktâ maddesi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.5(II), s.951–959, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

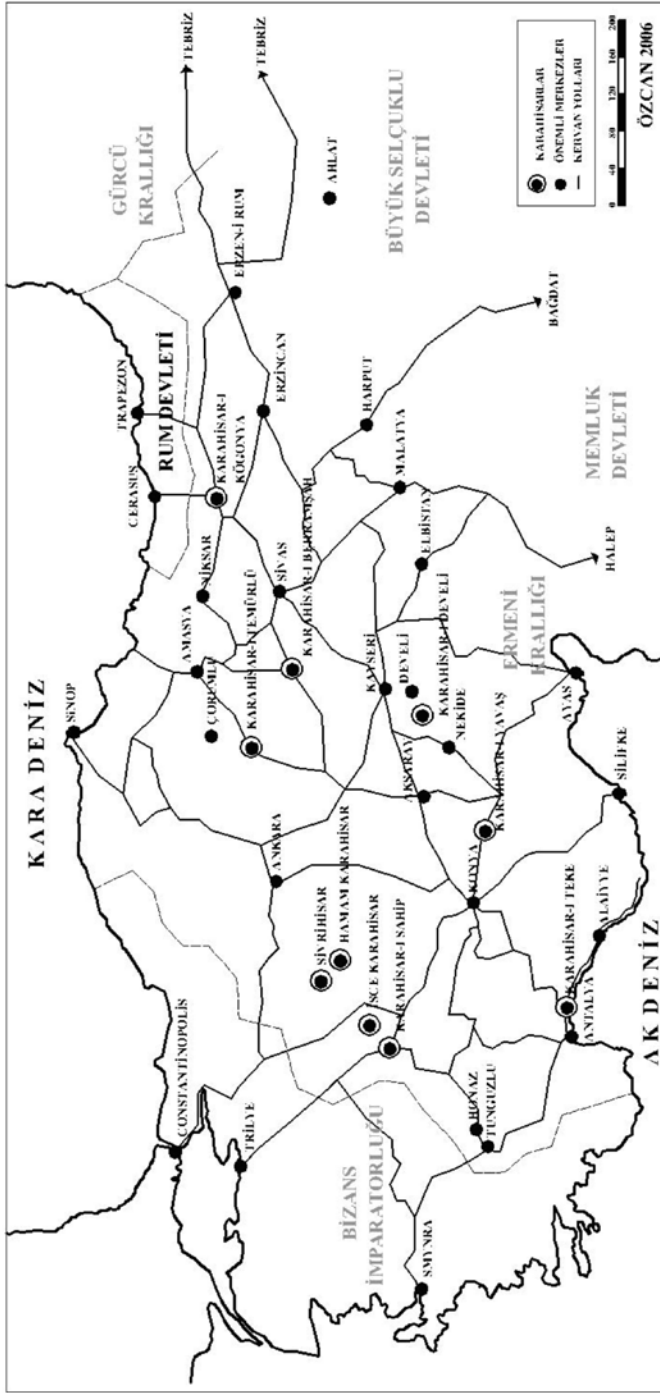
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1933, “13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret”, *Ülkü Mecmuası*, C.I, S.4, s.287–291, Ankara Halkevi Yayınları, Ankara.

YETKİN, Şerare, 1974, “The Turkish Monuments in Sillyon (Yanköy Hisar)”, *Mansel'e Armağan*, s.861–872, TTK Yayınları, Ankara.

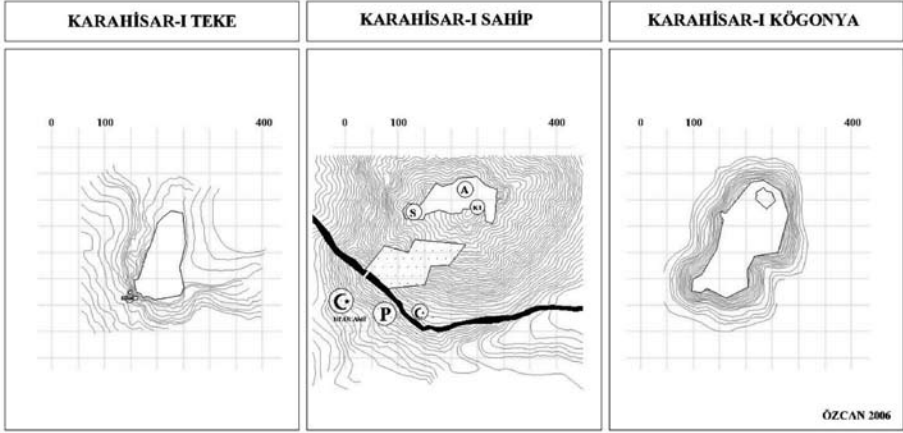
YETKİN, Şerare, 1976, “Sillyon (Yanköy Hisarı)'daki Türk Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.XI, s.195–203, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

YÜCEL, Yaşar, 1970, *Kadı Burhâneddin Ahmed Devleti (1393–1402)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

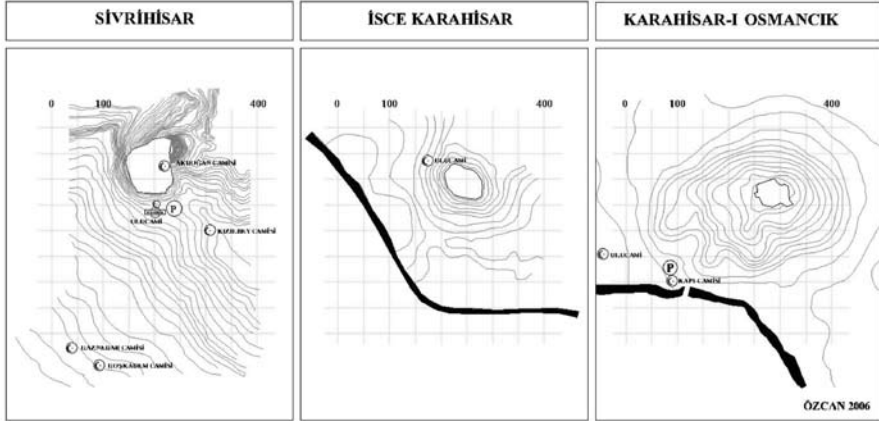
Harita 1. ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ KARAHİSAR YERLEŞMELERİNİN MEKANSAL DAĞILIMI

Şekil 1. SELÇUKLU DÖNEMİNDE KARAHİSAR YERLEŞMELERİ

Şekil 2. SELÇUKLU DÖNEMİNDE KARAHİSAR YERLEŞMELERİ

Şekil 3. SELÇUKLU DÖNEMİNDE (VE SONUNDA) KARAHİSAR YERLEŞMELERİNİN MEKANSAL EVRİMİ

